

Allium scorodoprasum L.

Czosnek wężowy

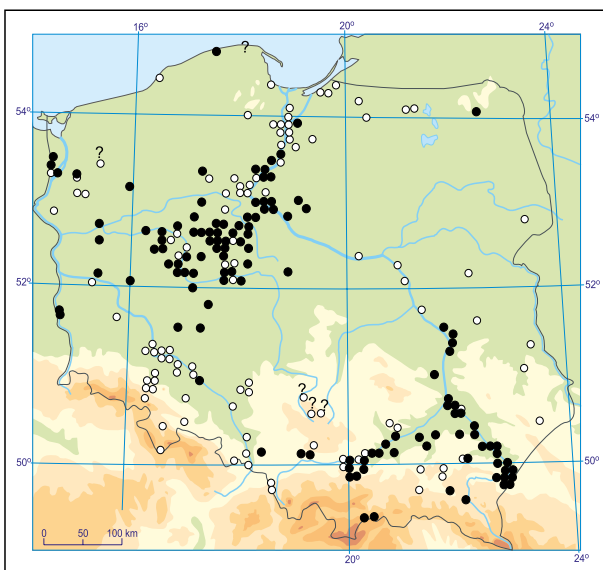
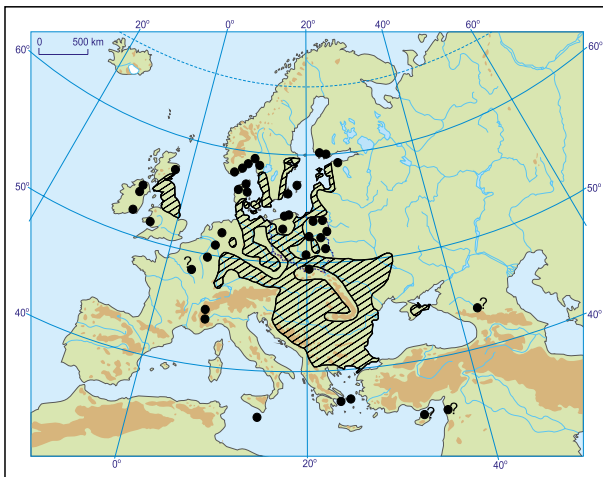
Rodzina: *Liliaceae* – liliowate

Status

W Polsce gatunek narażony na wyginiecie. W krajach ościennych: rzadki na Litwie. Umieszczony na europejskiej czerwonej liście roślin naczyniowych.

Uwagi taksonomiczne

Allium scorodoprasum L. jest u nas ujmowany w randze gatunku. Natomiast w wielu opracowaniach umieszczony jest w obrębie szeroko pojętego i zróżnicowanego na szereg podgatunków *A. scorodoprasum* L. jako jego podgatunek nominatywny *A. scorodoprasum* subsp. *scorodoprasum* (Stearn 1980).

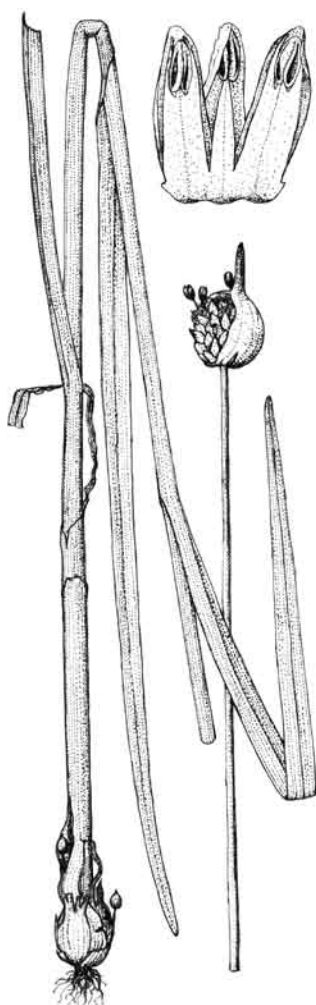

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek jest szeroko rozpowszechniony w Europie. Zwarty zasięg obejmuje środkowo-południową i częściowo wschodnią Europę ku północy dochodząc po południową Skandynawię. Większe oderwane skupienia stanowisk znajdują się na Wyspach Brytyjskich i na Nizinie Zachodnioeuropejskiej (Meusel i in. 1965; Hultén, Fries 1986). W Alpach sięga po 1400 m n.p.m.

Występowanie w Polsce

Czosnek wężowy w naszym kraju rozmieszczony jest nierównomiernie, w niektórych regionach go brak, w innych jest bardzo rzadki lub rozproszony, są też tereny z dość dużą liczbą stanowisk. Według bazy ATPOL ma około 320 stanowisk, w tym około 190 znalezionych lub potwierdzonych w ostatnim czasie. W północnej części kraju – na Pobrzeżach Południowobałtyckich i Wschodniobałtyckich notowany był w XIX i na początku XX w. bardzo rzadko (Müller 1911; Abromeit i in. 1898–1940). Ostatnio podano go z następujących regionów: Równiny Pyrzycko-Stargardzkiej (Bacieczko 1996a), Doliny Dolnej Odry (A. Zajac, mat. npl. ATPOL z 1991 i 1993 r.), Wybrzeża Słowińskiego (H. Piotrowska, mat. npl. ATPOL z 1992 r.), z południowej części Żuław Wiślanych i Wysoczyzny Elbląskiej (T. Jelinowski, mat. npl. z lat 1960–69; L. Rutkowski, mat. npl. ATPOL z 2009 r.) oraz z Pojezierza Zachodniosuwalskiego (Pliszko 2010a). Dość częsty jest w Dolinie Dolnej Wisły od Tczewa po Bydgoszcz (Kępczyński, Wilkoń-Michalska 1967a, b; Kępczyński, Rutkowski 1982; L. Rutkowski, mat. npl. ATPOL z lat 1995–2013). Znaczne zagęszczenie aktualnie występujących stanowisk znajduje się w Kotlinie Toruńskiej między Bydgoszczą a Ciechocinkiem (L. Rutkowski *l.c.*). Na Pojezierzu Wielkopolskim, gdzie był uważany za bardzo rzadki (Pfuhl 1896; Szulczewski 1951), obecnie znany jest z prawie 60 stanowisk (Celka 1997 i mat. npl. ATPOL z lat 1992–1999; Chmiel 1993; J. Chmiel, mat. npl. ATPOL z lat 1984–1993). Dość liczne dawniej stanowiska na Nizinie Śląskiej i sąsiednim Przedgórzu Sudeckim (Schube 1903) w większości nie zostały powtórnie odnalezione lub ostatnio były potwierdzone w latach 1961–1975; ostatnio znaleziony niedaleko Kolni nad Odrą (Nowak 2005) oraz koło Janiszowic i Mielna w Kotlinie Zasiękiej (S. Rosadziński, mat. npl. z 2011 r.). *Allium scorodoprasum* dość częsty jest w południowej części Doliny Środkowej Wisły i sąsiadującym Małopolskim Przełomie Wisły (Kucharczyk 2001a) oraz na Przedgórzu Iłżeckim (Piwowarczyk, Nobis 2006a). W rozproszeniu spotyka się go na Wyżynie Śląskiej, natomiast stosunkowo liczne stanowiska stwierdzono na Północnym Podkarpaciu w Kotlinie Sandomierskiej i na przyległych Pogórzach Zachodnio- i Środkowobeskidzkim (Zajac, Zajac 2001;

Krzaczek 1971; Nobis 2006a; Stawowczyk 2006; Oklejewicz i in. 2007; Wójcik 2011; G. Vončina z 2003 r.; mat. npbl. ATPOL: W. Paul, z lat 1992–1998; K. Oklejewicz, z 1993 r.; M. Wayda, z lat 1994–1996, W. Bartoszek, z lat 2005–2006, A. Nobis, z 2009 r.). W ostatnich latach odnaleziony został w Pieninach na Małym Załoniu (J. Zarzycki, mat. npbl z 2000 r.) i na wzgórzu zamkowym w Czorsztynie (I. Wróbel, mat. npbl. z 2013 r.). Na części stanowisk w naszym kraju być może jest archeofitem – jako relikwyt dawnych, często jeszcze średniowiecznych upraw roślin przyprawowych i leczniczych.

Siedliska i fitocenozy

Czosnek wężowy ma szeroką skalę fitocenotyczną, występuje w zbiorowiskach półnaturalnych i antropogenicznych, rzadziej naturalnych. Jego siedliskiem są mezofilne zarośla, łąki, sporadycznie zalewane użytki zielone, a nawet murawy kserotermiczne Są to przeważnie mniej lub bardziej ocienione przydroża i rowy przydrożne, grodziska, zbocza, stare parki, skwery, cmentarze, ogrody i ich skraje, przypłocia i przychacia, wały przeciwpowodziowe i nadrzeczne (Celka 1997, 1999). Gatunek jest szczególnie związany z miejscami dawnego osadnictwa i obiektami archeologicznymi. Spotykany jest zwykle na glebach wilgotnych, gliniastych, wapien-

nych, bogatych w substancje odżywcze, trafia się jednak także na piaszczystych przydrożach i w zaroślach robinowych wśród wydm porośniętych borem sosnowym. W obszarze naturalnego występowania zaliczany jest do gatunków związanych z lasami łągowymi związku *Alno-Ulmion*, po części mezofilnymi z *Carpinion betuli* oraz ciepłolubnymi zaroślami *Prunion spinosae* (Dostał 1989; Ellenberg 1992).

Morfologia i biologia

Bylina 60–100 cm wysoka, geofit z cebulą białawą, jajowatą, 1–2 cm średnicy, z zewnątrz otoczoną błoniastymi łuskami, u podstawy z kilku lub kilkunastu ciemnofioletowymi cebulami przybyszowymi. Liście równowaskie w liczbie 2–5, 5–20 mm szerokie i do 30 cm długie, płaskie lub rynienkowate, sinawe, z kilem, na brzegu szorstkie, obejmujące pochwiasto dolną połowę pędu kwiatowego. W baldachu liczne ciemnopurpurowe cebulki i do 12 przeważnie płonnych kwiatów tego samego koloru. Roślina kwitnie w czerwcu i lipcu. Rozmnaża się z cebulek podziemnych i kwiatostanowych.

Charakterystyka populacji

Liczebność populacji jest bardzo różna, od kilkunastu osobników po kilka tysięcy, np. na nieużytkowanych pastwiskach na wyspie Zielona Kępa koło Ciechocinka (L. Rutkowski, mat. npbl. z lat 2007–2012). Na przydrożach i wałach przeciwpowodziowych wykaszanych rzadko i późno, wykazuje ekspansję. Obserwowano znaczne wahania liczby pędów nadziemnych w poszczególnych latach. Rośliny bywają porażone przez rdze i wówczas wcześniej zasychają.

Fot. 253. *Allium scorodoprasum* na wzgórzu zamkowym w Czorsztynie w Pieninach (2013)

Zagrożenie i wskazania ochronne

Allium scorodoprasum jest uznany za zagrożony na całym naszym kontynencie. W Polsce stopień zagrożenia gatunku jest zróżnicowany w różnych regionach kraju; w skali ogólnopolskiej przyznano mu status gatunku narażonego. Populacjom czosnku wężowego zagraża zagospodarowywanie tzw. nieużytków, intensyfikacja zabiegów pielęgnacyjnych w parkach, na skwerach, cmentarzach, poboczach dróg i wałach przeciwpowodziowych, która uniemożliwia rozprzestrzenianie się za pomocą cebulek wykształcających się w kwiatostanach. Z drugiej strony prace ziemne na przydrożach i wałach

sprzyjają rozprzestrzenianiu się cebul podziemnych tego gatunku.

Lucjan Rutkowski

Summary

Allium scorodoprasum has an uneven distribution in Poland; it has become extinct or has not been confirmed for a long time in some former areas of its occurrence. It is known from about 320 locations, including 190 recently found or rediscovered. The plant grows in various habitats, including mesophilous thickets, meadows, sporadically inundated green crops and xerothermic grasslands. At some locations it is a relic of old, even medieval crops of seasoning herbs and medicinal plants.

EX

Iris graminea L. Kosaciec trawolistny

Rodzina: *Iridaceae* – kosaćcowate

Status

W Polsce gatunek wymarły. W krajach ościennych: zagrożony w Czechach, narażony na wyginięcie na Słowacji.

Rozmieszczenie geograficzne

Iris graminea jest gatunkiem europejskim zachodnio-pontyjsko-pannońskim. Występuje w środkowej i południowej Europie, a jego zasięg rozciąga się od południowo-zachodniej Francji po środkową Ukrainę (Meusel i in. 1965; Webb, Chater 1980). W górach rośnie tylko w niższych położeniach. Najbardziej na północ wysunięte, izolowane, oderwane od zasięgu głównego stanowiska znajdują się w Polsce.

Występowanie w Polsce

W Polsce kosaciec trawolistny jest gatunkiem bardzo rzadkim, podanym jedynie z Pogórza Śląskiego. Dotychczas znany jest zaledwie z trzech stanowisk, znalezionych w XIX w. oraz na przełomie XIX i XX w. (Kolbenheyer 1862; Fiek 1881; Schube 1903). Są to: góra Tuł, 621 m n.p.m., okolice Cisownicy i Brennej. Żaden z późniejszych badaczy flory tamtych terenów nie odnalazł omawianego gatunku (Pelc 1967; Baryła 2001e; Piękoś-Mirkowa 2008).

Siedliska i fitocenozy

Iris graminea występował w Polsce w niższych położeniach górskich, na siedliskach cieplejszych, na podłożu bogatym w węglan wapnia. Na Pogórzu Śląskim kosaciec trawolistny rósł na śródleśnych łąkach (Fiek 1881; Schube 1903). Nie wiadomo jednak, z jakimi zbiorowiskami był związany. W obrębie zwartego zasięgu gatunek wy-

stępuje w zbiorowiskach okrajkowych z klasy *Trifolio-Geranietea sanguinei*, w murawach kserotermicznych z klasy *Festuco-Brometea* oraz w ciepłolubnych zaroślach z rzędu *Prunetalia*.

